

HA 1959

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

110. évfolyam

1994

4

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

110. ÉVFOLYAM 1994/4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

---

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémiai Kiadó *Stúdium* könyvesboltjában (1052 Budapest, Váci u. 22.), *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrásy út 45.) és a Századvég Kiadó könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetési díj 1994-től egy évre 680 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

SEBESTYÉN MIHÁLY

A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765 – 1800

Az 1557-ben alapított marosvásárhelyi Schola Particula, illetve utóda, a Református Kollégium (1718) mellett az oktatás-nevelés-tudományterjesztés segédműhelye, szellemi támogatójaként természetszerűleg könyvtárnak is működnie kellett. E szerény méretű könyvtárról Koncz József, a kollégiumi gyűjtemény első — s eleddig egyetlen — történeti bemutatására vállalkozó historikusa azt írja: „1650 előtt volt 20 darab [könyv], theológiai és pár klasszikus, Homer és Cicero beszédei”,¹ azaz ennyi kötetből mutatható ki kétségek nélkül, hogy már az említett esztendő előtt az iskola birtokában volt. Ha a kötetek számát — az időközben elveszett, eladott, megsemmisült példányokkal együtt — megkétszerezünk, vagy háromszorosára duzzasztanánk föl, akkor sem lehetne több — ismerve az iskola nem túlságosan jelentős méreteit —, mint 60–70 darab.

Az első fontosabb könyvadomány Csulai György (†1660) erdélyi kálvinista püspök nevéhez fűződik; 1650–1653 között többször is jelentős számú kötetet ajánlott föl a vásárhelyi kisiskolának. Az ún. Csulai-féle anyakönyvben a 17. század folyamán történt gyarapodásokat is följegyezték — papok, tanárok, deákok, városi polgárok adományairól van szó —; ezekkel együtt a gyűjtemény lassan megközelítette az ezer darabot.² A könyvtár legelső átfogó katalógusát Kiséri György rektor idejében, 1707-ben állították össze.³ Noha mindvégig, feltételezésünk szerint, állnia kellett a könyvtár élén egy-két gondviselőnek (tanárnak vagy togátus diáknak), az első könyvtáros nevére csak 1721-ben bukkanunk, Sárói N. János személyében.⁴

A 18. század hatvanas éveiben a könyvtár életében minőségi változás következik be, részben a Református Főkonzisztórium rendeletei nyomán — pon-

¹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi Helv. Hitv. Főtanodai Könyvtár ismertetése* = MKSz 1879. 216.

² *Erdélyi könyvesházak* II. Szerk. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor. Szeged, 1991. 91–98. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/2.)

³ *Uo.* 99–110.

⁴ KONCZ : *i. m.* (I. az I. sz. jegyzetet) 321.

tosabb pénzügyi kimutatást kérnek az iskola valamennyi tevékenységéről⁵ —, részben a könyvtárat felügyelő tanárok irányítása mellett működtetik. Intze Istvánt (1726 – 1776), a leideni akadémián tanult wolffianus bölcselet-professzort sejtjük a mögött a vállalkozás mögött, mely 1762 – 1765 között célul tűzte ki, és össze is állította a kollégium könyvtárának korszerűbb katalógusát. A könyvek lajstromba vétele Szilágyi József és Mihály togátus diákok, illetve Roskoványi István nevéhez fűződik. Az első kettő bizonyíthatóan is a könyvtár diák felügyelője, gondnoka volt.⁶

Ezzel párhuzamosan a könyvtári munka jobb áttekintésére — valószínűleg már Szilágyiéék idejében — a szolgálatot teljesítő könyvtáros deákoktól rendszeres pénzügyi számadást is kérnek. Az első fennmaradt számadás 1765-tel kezdődik, s Tétsi Miklós togátus jelenti benne a kollégium felügyelőinek és perceptorának az alapítványok, bevételek és kiadások alakulását 1771-ig. A jelentést a hivatalból való kilépést (felmentést) követően kellett átadni a könyvtárat felügyelő tanári számvizsgáló bizottságnak. Az ezekben felsorolt tételek talán legfontosabb levéltári forrásaink az iskolai gyűjtemények mindennapjait, működését illetően.

Az 1765 – 1800 közötti időszakot a számadások alapján nyugodtan nevezhetjük a könyvtár felívelő, gyarapodó, gazdagodó szakaszának, hiszen az állomány új könyvekkel történt felfrissítése, növekedése igen számottevő. A bibliofília szempontjait is érvényesítő válogatás-vásárlás ekkor jelentkezik hangsúlyosabban a vásárhelyi gyűjteményben. E mellett természetesen az egész könyvszerzeményezést alárendelték az oktatás céljainak, a szellemi háttér kiépítésének.

A harmincöt esztendő alatt a kollégium könyvtárában tíz felsőbb tanulmányokat folytató diák teljesített szolgálatot, átlagos működési idejük három esztendőre terjedt.⁷ Szerepük mindvégig alárendelt maradt, tevékenységüket ugyanis a felügyelő tanár és a professzori kar irányította, bár önállóan is kezdeményezhettek kisebb fajsúlyú munkákat. A kollégium törvényeire tett esküjük után négy – öt vagy hét évvel választották ki őket a tanárok; kiváló előmenetelű diákok, egyben osztálytanítók is, az alsóbb évfolyamokon oktattak, az iskolai

⁵ *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848.* Bevezetéssel közzéteszi TONK Sándor. Szeged, 1994. 468–471.

⁶ *Catalogus Librorum Bibliothecae Ill. Collegii Reformatorum Albano-M. Vásárhelyensis.* Jelzete BMs 469. Teleki–Bolyai Kvtár Mvhely. A 76 leveles 2° alakú katalógus kilenc főosztályba sorolta az állomány könyveit: 1. teológia; 2. orvostudomány; 3. egyháztörténet; 4. egyetemes ókor és újabb történelem; 5. latin; 6. keleti filológia; 7. bölcselet; 8. matematika; 9. miscellaniák. A könyveket alakjuk szerint is elkülönítették, ezen belül betűrendben tüntették föl a köteteket. Jelezték a szerző nevét és/vagy a kötetek címét, kiadási helyét és időpontját, a kötetst. Nincs utalás a több kötetes munkák esetében a kötetek számára. V. ö. SPIELMANN Mihály: *Evidențe vechi de bibliotecă scolară din secolele XVIII–XIX* = Biblioteca și Cercetarea VI. 1982. 185–186.

⁷ Sorrendben a következők: Tétsi Miklós 1765–1771, Simon János 1771–1776, Zilahi Sámuel 1776–1780, Kádár György 1781–1783, Nagy István 1783–1786, Galatzi János 1786–1789, Antal János 1789–1792, Szabó András 1792–1794, Székely Márton 1794–1796, Baranyai Mihály 1796–1800.

coetus assessorai voltak. Vagy a kollégium, vagy a főúri családok alumnusai, illetve praeceptorai, s nem egy közülük az iskolai tanulmányait követően egyetemet is járt Utrechtben, Göttingában, Jénában vagy Marburgban; később főleg papok lettek Marosvásárhelyen vagy a környéken; mások az iskola tanáraiként tértek vissza a kollégiumba; Antal János a tanári és papi pálya csúcsán 1736-ban református püspökké választottott.⁸

A könyvtár deák öre legalább két vagy három ízben is készített számadást működése idején, évente, kétévenként, majd fölmentése után egy összesített jelentést is, kivéve Székely Mártont és Baranyai Mihályt, akik csak végleges kibúcsúzásuk alkalmával állították össze a számadást.⁹ A végső jelentések két példányban készültek, s rendszerint csatolták hozzájuk azokat a kiadásokat igazoló nyugtákat, melyek hivatali idejük alatt születtek. (Ezekkel igazolták a szállítók, könyvkötők, kereskedők, könyvárusok, folyóirat-szerkesztőségek felé tett kifizetéseket.) A pénzügyi kimutatásokon ott találjuk az ellenőrzés nyomán a felügyelő bizottság — két vagy több professzor — ellenjegyzését is. A könyvtáros jelenlétében összevetették az állomány katalógusát a polcokon található könyvekkel, és az előforduló hiányokat a könyvkezelő terhére írták, addig nem kapott teljes „feloldozást” hivatali kötelezettségei alól, míg az okozott kárt meg nem térítette.

A könyvtár helyiségei egyben természetrajzi (naturalis historia) szertárként is szolgáltak, s ugyanitt őrizték az éremtani gyűjteményt, a különféle értékes műtárgyakat, régészeti leleteket, címergyűjteményt, a letétbe helyezett családi levéltárakat. A számadások 1792-től kezdődően külön jegyzéket is tartalmaznak a nem könyv jellegű tárgyokról.¹⁰

Számadásaik struktúrája, beosztása mindenkor azonos volt: I. a könyvtár pénztárában talált (átadott-átvett) összegek és alapítványi pénzek tételes felsorolása; II. a bevételek (Perceptum); III. kiadások, költségek (Expensum v. Erogatum); IV. előbb kivételesen, majd egyre rendszeresebben egy negyedik rovat is járult az előbbiekhöz: az iskola könyvtára által forgalmazott, eladott kötetek jegyzéke is, ill. az ebből származó bevételek feltüntetése. (A negyedik rovatot a II.-ban is meglegelni, de részletezés nélkül.) A tanári kar javaslatára és beleegyezésével tankönyveket, szótárakat, tudományos és szórakoztató, könnyebb olvasmányokat tettek pénzzé, avagy rongált és csonka példányoktól igyekeztek megszabadulni. A bevett jövedelmet új könyvek vásárlására fordították.

⁸ V. ö. *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága* : 2398, 2486, 2568, 2635, 2668, 2699, 2794, 2821, 2828, 2922 sz. diáknévsor tételeivel; KONCZ József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története*. Marosvásárhely, 1896. 233–237, 243–253.

⁹ A marosvásárhelyi Református Kollégium levéltára. Teleki-Bolyai Könyvtár Mvhely. Iratsomó CB III. 150–151. sz. irat. (Továbbiakban: CB III.)

¹⁰ CB III. 149, 8. mellékl.; CB III. 150, 1. mellékl.

I. A könyvtári jövedelmek, bevételek (*Perceptum*)

A kollégium könyvtára elkülönített összegből gazdálkodott, melyet az iskola vagyonából hasítottak ki, s számla ellenében utaltak át a bibliotheca pénztárába. Rendkívüli kiadások, indokolt többletköltségek esetében a könyvesház őrfeletteseinek belegyezésével kérhette a pénzösszeg pótlólagos kiegészítését, felkerekítését. Tétsi Miklós pl. 1766-ban és 1767-ben, valamint 1769-ben a könyvtáralap kamataiból kért pótköltséget, ugyanis a hazai könyvpiacón található és a külföldről meghozatandó művek beszerzésére nem állott elegendő összeg a könyvtár rendelkezésére. 1767 és 1768-ban ugyancsak a kollégiumi perceptorhoz, Nyiró Sámuelhez fordult, hogy fizikai taneszközöket vásárolhasson az iskolának.¹¹

Kifejezetten a könyvtár fenntartására és fejlesztésére, a könyvtárosok fizetésére különböző birtokos családok búza- és boradományokat utaltak át évről évre a vásárhelyi iskola javára. A terményt a könyvtárosok pénzzé teszik, eladják a kollégiumnak vagy a város polgárainak, a befolyt összegből történik a tényleges állományfejlesztés, gyarapítás. Miként azonban Tétsi Miklós számadásának legelső lapján megjegyzi az adományokról; „de a' mely mennyi légyen specificálni nem lehet, minthogy ennek sokasága, vagy kevéssége függ az esztendőnek termékeny vagy terméketlenségétől.”¹²

1768–1787 között gr. iktári Bethlen Kata asszony küld rendszeresebben több hordónyi bort pagocsai, celnai és sorostélyi szőlőiből.¹³ Menye, Kendeffi Sára asszony ugyancsak folyósított 1784–1785-ben boradományt,¹⁴ Wass Krisztina, br. Kemény Miklós felesége pedig búzadézmájának egy részét szánja az intézményi gyűjtemény istápolására: az 1782–1794 között szedett cikudi tized bizonyos hányada érkezett a vásárhelyi tanoda tárházába.¹⁵ Kemény Sámuel báró 1796 és 1800 között nem engedi elenyészni az adományok sorát, székelyföldvári és cikudi birtokairól mindkét terményből juttat a Szent Miklós utcai főiskolának.¹⁶

Ha a búzát rendszerint átengedték a kollégiumnak, csupán az érte járó

¹¹ CB III. 142/a.

¹² CB III. 142.

¹³ Egész pontosan 1768, 1771, 1775, 1777–79, 1782, 1784, 1787-ben. CB III. 142/a; 142/b; 143/b; 144/a; 145/b; 146/a; 146/b.

¹⁴ Az Alsó Fehér vm-i Celnáról küld bort. CB III. 146/a; 146/b.

¹⁵ A cikudi búza: 1782, 1784, 1786 (az 1784-es és 1785-ös elmaradt adomány pótlására), 1787, 1789, 1790, 1794 (ekkor három ízben is) években érkezett. CB III. 145/a; 146/a; 147/b; 147/c; 148/a; 150.

¹⁶ Székelyföldvállról az 1795-ös termésből – 1796-ban; 1797-ben (az 1796-os szüretből); 1798-ban (a '97-es évjáratból); 1799, 1800-ban. Cikudról 1799-ben rozsszal kevert árpát küldenek. Baranyai Mihály számadásában olvassuk: „Tzikudról pro Annis 1794 – 95 – 96 – 97 a' szárazság, jég esső, s' egyéb ártalam miatt semmi gabona a' B. Thécának nem jött.” CB III. 151.

pénzt utalták vissza a théka pénztárába, a bort a könyvtár maga értékesítette a kollégium csapszékén, vagy a városi korcsmáknak, borkereskedőknek adogatta el. Az ital ellenértékét hol azonnal kérte az eladó, hol csak a teljes eladás után könyvelhette be jövedelmei közé. Előfordult, hogy az összegből értékpapírt vásároltak,¹⁷ majd ezeket kisebb-nagyobb kamattal kihelyezték a városi polgárok vállalkozásaiba.¹⁸

A természetbeni javak mellett pénzadományok is érkeznek a könyvtár számlájára: 1776-ban és 1778-ban bethleni Bethlen Pál generális ad 200, illetve 220 Ft-ot könyvvásárlási célokra.¹⁹ (A megszerzett könyvekbe — rendszerint az előzéklapra vagy a kötéstábla belsejére — a könyvtárosok feljegyezték, milyen alapítványból került pénz a megvásárlásukhoz.)

Mint már erre utaltunk, a jövedelmek között szerepelnek a könyváruosi forgalomból származó bevételek is. A megcélzott közönség, miként az az eladásra szánt könyvek jegyzékéből is kiviláglik, elsősorban az iskola diáksága és a viszonylag kisszámú helyi értelmiség, esetleg a Királyi Tábla jogászhai. Könyvek és térképek lettek így új gazdára.²⁰ A „kötelező” olvasmányokat és a tanításhoz szükséges segédkönyveket eleve nagy számban rendelték Szebenből vagy Bécsből, pl. a német nyelvkönyveket (Gottsched szerkesztésében, ill. Cellarius módszerével összeállított tankönyvek),²¹ ui. II. József nyelvrendelete után szervezett a kollégium német tanfolyamot is. Eladásra kínálták a könyvtárból Gellert német nyelvű *Epistoláit*,²² a Jablonski- és Turretinus-féle keresztény

¹⁷ Pl. 1794-ben, amikor a cikudi búzából 200 Ft. értékű „papírost”, értékpapírt vásároltak. CB III. 150.

¹⁸ Uo. és CB III. 146/b.

¹⁹ CB III. 144 a–b. A könyvtár pénzalapjai már 1765 előtt is léteztek. Tétsi Miklós számadásából tudjuk, hogy 2000 Ft. hagyott a gyűjtemény gyarapítására gr. Teleki Józsefné, 100 Ft. Fekete Mihály; gr. Bethlen Ádámné 333 Ft. és 33 den., gr. Lázár János író 166 Ft. és 66 den., gr. Rhédei Zsigmondné Erdős-szentgyörgyről 50 Ft., összesen 2649 Ft., 99 den. CB III. 142. Rhédeinél 1769. újabb 100 Ft. adományozott, 1775. pedig 500 Ft. A 100 forint kamataiból évente 10 Ft., 72 den. járt a könyvtárosnak fizetésül. Gr. Teleki Jánosné, Vay Borbála 1762-ben 1200 Ft. alapítványt tett a könyvtár számára, gr. Toldalaghi László, a kollégium főgondnoka 250 Ft. adott. Ezeknek kamatait csak részben fordították könyvtárfejlesztésre. Koncz 1879. 326.

²⁰ CB III. 142/a; 144/a; 150; 151.

²¹ Kádár György számadásából értesülünk, hogy 1782-ben eladott öt német ábécéskönyvet kevés nyereséggel, négy német Cellarius-féle nyelvkönyvet, tíz német nyelvtant, még a legjobban a Gellert-féle *Epistolák* keltek el, ebből ui. 40 darabon sikerült túlradnia. CB III. 145/a. Lásd még: CB III. 146/b, CB III. 147/c. GOTTSCHED, Joh. Christ.: *Kern der Deutschen Sprachkunst*. Leipzig, 1762. Uó: *Grundlesungen einer Deutschen Sprachkunst*. Ibidem, 1752. A másik német nyelvkönyv valószínűleg *Exercitiola germanica ac hungarica juxta seriem primitivorum Cellarii in usum tironum*. Pozsony, 1761, vagy 1777. Mindkettőből ma is vannak példányaink az egykori Református Kollégium állományában. (Teleki-Bolyai Ktár Mvhely.)

²² CB III. 145/a. Lásd még a 20. sz. jegyzetet.

egyház történeteket,²³ Pápai Pariz szótárát,²⁴ a Bazelben kiadott Károli Gáspár fordította *Bibliát* (1764-es és 1770-es kiadások),²⁵ Daniel István *Variarum meditationum sacrarum miscellanea* címmel kiadott elmélkedéseit (Nagyenyed, 1761).²⁶ 1785-ben még mindig sokan használták Comenius *Januáját*, s a kínálatban szerepelt egy ábécéskönyv is.²⁷ Tíz esztendővel később már helyi kiadvány is felbukkan az eladandó könyvek listáján: Bőjthy Antal *A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya* (Marosvásárhely, 1794).²⁸

A könyvtár nem érte be csupán ennyivel: 1765 – 1800 között többször is árverést szervezett. A számadásokból legelőször 1777 áprilisában értesülünk erről, aztán az iskola 1778 január havában két ízben is, 1791 júliusában szintén megismétli, a következő esztendő első hónapjaiban is kivitte fölőspéldányait, csonka köteteket a licitációra, végül 1794-ben ismét sort kerített a nyilvános árverésre.²⁹

1794-ben a Református Kollégium megvásárolta az örökösöktől egykori tanára, Kovásznai Tóth Sándor (1730 – 1792) hagyatékát, illetve annak jelentős részét. A szerteágazó érdeklődésű tudós professzor könyvtárában szép számmal akadtak ritka és értékes történeti, nyelvészeti, bölcseleti művek, klasszikus kiadások, ám igen jelentős az olyan kötetek sora is, melyek már megvoltak a kollégiumi gyűjteményben. Ez utóbbiakat, véleményünk szerint, azzal a céllal szerezték meg, hogy aukción fogják saját hasznukra felárral eladogatni. Számításaik beváltak, ugyanis a vásárlók között ott találjuk a Teleki-család három egy időben élt könyvbarát tagját is: Sámuel (1739 – 1822), az erdélyi kancellárt, a Teleki Téka későbbi alapítóját, Lászlót (1764 – 1822), a koronaőr Teleki József fiát — ezek a könyvek majd a MTA állományába kerülnek — és Mihályt (†1826).³⁰ Az árverés előtt a deákoknak össze kellett állítaniuk a licitáció katalógusát, árverési jegyzékét. Ebben feltüntették a szerző nevét, a könyvek

²³ JABLONSKI, P. E.: *Institutiones historiae christianae*; illetve TURRETINUS, J. A.: *Compendium historiae ecclesiasticae* számos kiadásban könyvtárunkban. A műveket Nagyszébenből a Peter Barth-féle könyvkereskedéstől rendelték meg. CB III. 145/b, 148/a, 149/b.

²⁴ CB III. 145/a–b.

²⁵ Szintén Szébenből szerezte be a Kollégium könyvtára. CB III. 145/a; CB III. 147/c.

²⁶ CB III. 145/b; CB III. 149/b.

²⁷ CB III. 146/b

²⁸ CB III. 150.

²⁹ Az 1777. évi árveréshez: CB III. 144/a; 1778-hoz: CB III. 144/b; 1791-hez: ekkor Simon János marosárpataki református lelkész hagyatékának többpéldányait adták el, ui. a végrendelet kikötötte, hogy csak akkor bocsáthatók áruba, ha az értük kapott pénzből új könyveket szerez a Kollégium. Antal János összeállította az árverési jegyzéket is. CB III. 148/b; 1792-ben 8 könyvet a kollégium a saját csonka példányai közül, 60-at Batz István ótordai lelkész hagyatékából, 20-at a Wittembach-féle marburgi örökségből vitt vásárra. CB III. 149/a–b.; 1794-ben 20 kötetet adtak el. CB III. 148/b.

³⁰ Teleki László és Mihály értékpapírokkal fizettek. A Kovásznai-örökösök 1795-ben öt kötetet visszavásároltak, melyeket különböző más gyűjtőknek, köztük Teleki Sámuelnek adtak el. CB III. 149/b, CB III. 150 és a mellékletek. Lásd még KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. 221.

címét, a kiadás helyét és idejét, a kötés milyenségét, illetve a kötetek fizikai állapotát.

Egyes favorizált könyvgyűjtők a rektor-professzor és a könyvtárat felügyező tanárok engedélyével aukción kívül is vásárolhattak, így tett pl. Mátyus István (1725 – 1802) orvosdoktor, Marossszék physicus 1770-ben, vagy Teleki Sámuel, az ismert bibliofil főúr.³¹

A könyvesházból papírt is árusítottak. A nagyobb tételekben fölvásárolt író-papírt felárral adogatták el az iskola tanulóinak vagy más érdeklődőknek. A számadások pontosan jelzik az árkusok minőségét, ha külföldi finomabb áru-ról van szó vagy a hazai — kercesórai, datki, görgényi, esetleg szászsebesi — papírmalmok termékéről.³²

Nem utolsósorban a könyvtár pénzalapjait gyarapították a kirótt bírságok is, melyeket a contrascribák vetettek ki és szedtek be a szabálysértő ifjaktól. Midőn seniorrá léptek elő, a pénzbüntetésekből felgyülemlett összeget vagy a kollégium vagy a könyvtár kasszájába fizették be. 1788-ban és 1790-ben pl. a tanári kar utasította őket, hogy a könyvtári pénztárnak folyósítsák ezt a pénzt.³³ Az iratok között bukkantunk rá egy nem mindennapi eset nyomára is: „1 Dec[embris 1791] Marosi Mihály uramtól el-véttetett egy pár pistollyt — jelenti Antal János —, volt senior Nagy Sigmond uram juxta aestimationem megvet-te, és az árrát kezembe adta — 3 Mf”, azaz három magyar forintot.³⁴

II. Költségek, kiadások (Erogatum)

A könyvtár őrleinek tehát feladatává tették a pontos és világos könyvelést. A könyv- és tanszervásárlásra, a postai költségekre, az apróbb javításokra és asztalosmunkákra (új polcok beállítása, ajtó- és ablakkeretek csináltatása, beüvegezése), a takarítóeszközök pótlására fordított összeg nem haladhatta meg a bevételeket, illetve az előző könyvtárostól átvett pénzalapokat, az értékpapírok összegét. A szolgálatból kilépő thecarius legalább annyi forintot kellett átadjon utódjának, mint amennyit hivatalba lépésekor átvett, ha nem többet.

A számadások eme második főrova sokkal terjedelmesebb, mint a bevételeké, nagy részletességgel sorolja fel a költségtételeket. 1783 novemberében megfosztották tisztétől Kádár Györgyöt, amikor Kovásznai Sándor és Basa György ellenőrző professzorok megállapították: „A[nno] 1783 6ta Nov.

³¹ CB III. 142/b; CB III. 145/a.

³² A papír eladásának első említése 1780-ból. CB III. 145/b, CB III. 144/b; CB III. 147/b. Az eladásból származó jövedelem egy ötöde a diákkönyvtárost illette. KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. 323.

³³ CB III. 147/c; CB III. 148/a.

³⁴ CB III. 148/a. Marosi Mihály utóbb Marosvásárhely rendőrfőnöke lett. (A Marosi-Molter család szíves közléséért ezúton mondok köszönetet. S. M.)

Vévén észre, hogy a' Collegium Kádár György nevezetű Thecarius hivatalt rosszul folytatja, és a' Theca jövedelmét vesztegeti, Thecariusi hivataljától megfosztottuk, és számadásra szorítván, úgy találtuk [...], maradott adossa mind öszvességgel 245, i. e. két száz negyven öt M. Forintal, és 53 i. e. ötven három Pénzzel.³⁵ Minthogy azonban Kádár nem tudta a terhére rótt kárt azonnal megtéríteni, apját kellett kezesként állítsa maga helyett. A következő esztendőben sikerült 230 Ft-ot és 30 dénárnyi összeget visszafizetnie; a kollégium belátva, hogy a további tartozás kiegyenlítése lehetetlen, elengedte a 15 Ft-os hátralékot.³⁶

A kiadások 80 % -át könyvvásárlásra fordították. (A későbbiekben ez szinte a felére esik vissza.)³⁷ A könyvbeszerzés forrásai változatosak: vásárok, árverések, könyvkereskedések kínálata. A számadásokban előforduló helységek jelzik azt is, hogy a megvásárolt könyvek nem kizárólag Marosvásárhelyről kerültek be a közgyűjteménybe, hanem annak tetemesebb része éppenséggel Kolozsvárról, Nagyenyedről, Szebenből, Budáról, Bécsből, Debrecenből, a polgárosultabb, a tekintélyesebb értelmiségi rétegekkel rendelkező városokból származott. A könyvkötő műhelyek is gyakran forgalmaztak könyveket, azokat a köteteket, amelyeket náluk bizományba helyeztek el a szerzők, kiadók, de a szatócsboltok vagy a sokadalmak kínálatából sem hiányzott a nyomtatott betű. Természetesen tovább folyik a peregrinus diákok, utazók által vásárolt külföldi nyomtatványok behozatala Hollandiából, Németországból, a Habsburg Birodalom országaiból.

A könyvvásárokat, árveréseket, boltokat maguk a diákkönyvtárosok járták, hol megbízott személyek (tanárok, tanulók, ügynökök, kereskedők) bonyolítottak le könyvvásárlási ügyleteket. Szilágyi Mihály diákot — ugyanazt a togatust, aki a könyvtár katalógusának összeállításában is részt vett — Nagyszebenbe és Enyedre küldik könyvekért; 1767-ben a kollégium képviselői hasonló célból szekereznek át Kolozsvárra, illetve Marosvásárhelyen vásárolnak könyveket.³⁸ 1770-ben ismét Nagyenyeden találkozunk velük, a következő évben pedig az Erdélyi Nagyfejedelemség Guberniumának székvárosában, Szebenben a könyvek aukcióján.³⁹ Simon János deákkönyvtáros azt a megbízást kapta a nagyságos és tekintetes professzor uraktól, hogy nézzen szét az 1772-es marosvásárhelyi könyvvásáron. Még ugyanabban az évben Nagyenyedre is hasonló felhatalmazás birtokában utazik, 1773-ban ismét itthon, Vásárhelyen szerzeményez

³⁵ CB III. 145/b, 7–8.

³⁶ Uo.

³⁷ SPIELMANN Mihály: *Dări de seamă ale bibliotecarilor școlari din Tg. Mureș între anii 1822–1847* = Biblioteca și Cercetarea IX. 1985. 265–280.

³⁸ CB III. 142/a, és KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. 220.

³⁹ CB III. 142/b, és KONCZ: *i. m.* MKsz 1879. Uo.

könyveket a téka számára.⁴⁰ 1775-ben a jövődő könyvtáros, később az iskola professzora, Zilahi Sámuel Nagyenyeden 18 kötetet vásárolt és szállított be a kollégiumba 26 mft és 50 dénár értékben, köztük M. Tótfalusi Kis Miklós *Apológiáját*.⁴¹ Az erdélyi Főkormánysház 1776-ban végre felszabadítja az addig zárolt letétben őrzött Köleséri Sámuel-féle könyvhagyatékot Nagyszebenben, s az állományt nyilvános árverezés alá bocsátja. Simon János 54 könyvet vásárol, latin, német és görög nyelvű kiadványokat. A vétel összértéke 30 Ft és 48 pénz.⁴²

A legtöbb aukciós vétel Zilahi Sámuel működési idejéhez (1778 június — 1780 augusztus) fűződik. Igen derekasan látja el a könyvtári ügyvitel dolgait, hiszen e mellett, mint az iskola anyakönyvből értesülünk róla, volt „harmoniae praeses, adessor Collegii, praeceptor classis Graece” is egy időben.⁴³ Jó érzékkel, biztos kézzel választ, természetesen professzorai is segítik a kínálatok megrostálásában. Mint láttuk, Zilahi már korábban is kapott megbízást könyvvásárlásra, ezek szerint tehát némi tapasztalat birtokában választották ki a könyvtári munkára. Marosvásárhelyen négy alkalommal (1776–1779 között évente egyszer), Brassóban (1776-ban), Kolozsvárott ugyancsak négy ízben (1776–1778 és '80-ban), Nagyenyeden 1779-ben alkuszik könyvekre.⁴⁴ 1780-ban Kolozsvárról dolgavégezetlenül tér vissza az iskolába, ugyanis a licitációnak akkor szakadt vége, amikor egyetlen vásárló — nem valami igényes könyvgyűjtő lehetett — az egészet felvásárolta, mint Zilahi enyhe gúnnyal írja: „a' könyveket átalyába el-adták”, azaz fontra kimérve vette meg valaki.⁴⁵

1783-ban, noha a vásárhelyiek ügynöke két aukción is részt vett (Kolozsvárott és Marosvásárhelyen), mindösszesen három könyvet talált megvételre érdemesnek.⁴⁶

Érthető, hogy előszeretettel vásárolnak értelmiségi hagyatékokból, főleg egy emberélet alatt összegyűjtött tanári vagy papi könyvtárakból. Fogarasi Pap József (1744–1784), a főiskola kiváló professzora, akit József császár a pesti egyetemre nevezett ki a filozófiai tanszék élére, s akit csak halála akadályozott meg abban, hogy katedráját elfoglalja, különösen igényes könyvtárat hagyott maga után, melyből az iskolai téka gyűjteménye számára⁴⁷ többet is megszer-

⁴⁰ CB III. 143/a. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. Uo.

⁴¹ CB III. 143/b. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. Uo.

⁴² CB III. 143/c. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. Uo. Lásd még SEBESTYÉN Mihály: *Köleséri Sámuel Marosvásárhelyen őrzött könyvei* = *Művelődés* 38. 1984. 10. sz. 38–40.

⁴³ *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága*. 2568. tétel. 43. CB III. 144/a–b. és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. 220.

⁴⁴ CB III. 144/a–b, és KONCZ: *i. m.* MKsz. 1879. 220.

⁴⁵ CB III. 144/b.

⁴⁶ CB III. 145/a

⁴⁷ A hagyatékot 1785 aug. árverették el, a könyvtár négy kötetet vásárolt, egy görög klasszikus szerzőt, egy PLAUTUST, egy teológiai művet és a *Lectiones Lucianae* c. gyűjteményt. CB III. 146/b.

zett, akárcsak Kiss Gergely (1737–1787) székelyudvarhelyi rektorprofesszor maradékaitól.⁴⁸ 1789-ben, 1790-ben kisebb magánkönyvtárakból válogatnak bőkezűen Marosvásárhelyen a Kollégium megbízottai: a Baktsi-, Biró Miklós- és Jantsó-féle gyűjtemények darabjait részletesen felsorolja Antal János számadása.⁴⁹

A legbiztosabb szellemi haszonnal tehát azoknak a volt református kollégiumi tanároknak a hagyatéka kecsegtetett, akik Erdély-szerte hírnévre tettek szert, tanítványaik maguk is professzorokká, megbecsült lelkészekké, jól felkészült kormányiszéki és törvényhatósági hivatalnokokká lettek. A Marosvásárhelyen, utóbb Enyeden tanító Szabó Sámuel (†1789) bölcselőtanár könyveit 1790 októberében árusították ki Nagyenyeden, a vásárhelyi tanoda 54 kötetre tartott igényt ezek közül,⁵⁰ albisi Csomós Mihály (†1796), a kolozsvári jog- és statisztika tanárának gyűjteményéből harminchatot vásároltak össze az aukción.⁵¹ A legtöbbet Kovásznai Tóth Sándor könyvtárából szereztek meg, s ezért nem kevesebbet mint 416 forintot fizettek ki az örökösöknek.⁵² 1794-ben Marosvásárhelyen, 1800-ban pedig Enyeden vannak jelen vásárlóként a kollégiumi megbízottak. Ez utóbbi vásárról Baranyai Mihály számadásában a nagyobb kiadások is árulkodnak, ui. a vásár több napig elhúzódott, sokba került a könyvtárnok szállása, a csomagolás, jelentős volt a fuvarosoknak kifizetett díj.⁵³ 1795-ben is könyvek után kutatnak Kolozsvárott és a mindig meglepetéseket tartogató Nagyenyeden, de még tíz kötetet sem vásárolnak összesen. Novemberben Vásárhelyen Pais Sámuel egykori papi könyvesházából is csekély számú munka nyerte meg Székely Márton könyvtáros tetszését.⁵⁴ Míg Baranyai Mihály Kolozsvárott vásárol, azalatt Enyeden az ott élő Nemegyei János tanár a kollégium megbízottjaként tizenegy kötetet szerez a vásárhelyi felsőiskolának.⁵⁵ Végezetül 1797-ben a kollégium székvárosában, 1799-ben pedig

⁴⁸ Latin és német ny. teológiai és nyelvészeti munkák, 17–18. századi kiadványok, 57 köt. összesen, 94 Ft. és 12 den. értékben. CB III. 147/b. A Kiss Gergely könyvtárának darabjai 1787 októberében kerültek Marosvásárhelyre.

⁴⁹ CB III. 147/c; CB III. 148/a. Biró Miklóstól 1790 májusában megszerzett kötetek mind régi magyarországi nyomtatványok, GELEI KATONA István, DEBRECENI EMBER Pál, MARGITTAI Péter, MEDGYESI Pál, SZATMÁR-NÉMETHI Mihály művei. RMK I. 779, 1556, 473, 537, 720, 1234.

⁵⁰ CB III. 148/a. Latin és hét magyar ny. könyv, köztük PÁPAI PARIZ Ferenc: *Pax Sepulchri*. (RMK I. 1526.) A kötetek nagyobbik része a 18. sz. második felében jelent meg, természettudományi, jogi, egyháztörténeti munkák.

⁵¹ CB III. 150. Jogi, statisztikai, államtudományi művek.

⁵² CB III. 149/a.

⁵³ CB III. 149/b.

⁵⁴ CB III. 150.

⁵⁵ Uo. Nemegyei János Enyeden Baritz N. református lelkész hagyatékából szerzi meg többek között APÁCZAI CSERE János: *Oratio de studio sapientiae*. (Utrecht, 1655.) c. munkáját. (RMK III. 1941.)

a marosszéki Iklandon jelennek meg a kollégium képviselői, hogy a hagyatékából az oktatáshoz szükséges művekkel gazdagítsák a nemes Reformátum Collégium bibliotékáját.⁵⁶

Ha a 18. század végére a vásárlások üteme lelassul, annak magyarázatát nem kizárólag az iskola anyagi helyzetének megrendülésében leljük föl, de — úgy sejtjük, hogy — a hagyatéki kínálatból sokkal körültekintőbben, igényesebben válogattak, szerzeményeztek az iskolai könyvtár gondviselői, ügynökei; éppen az említett bibliofil szempontok előtérbe kerülése is fékezi a kritikátlan vásárlásokat.

A leggyakrabban tehát Kolozsvár és Nagyenyed városát keresték fel, ui. itt a helvét hitvallású felsőiskolákban köztudottan azonos mederben és célok szolgálatában folyt a tanítás. Az árverési jegyzékek sokkal csábítóbbnak tűnhettek, mint a valóságos áruválaszték, hiszen nem mindig érte meg a könyvtárnak, hogy megbízottjai útra keljenek, mégis megcselekedték, ahányszor pénz és alkalom kínálkozott. Nem árt azonban azt is figyelembe vennünk, hogy más intézmények és vagyonosabb, szerencsésebb magángyűjtők olykor egyszerűen elhalászták az értékesebb nyomtatványokat és kéziratokat a vásárhelyiek orra elől.

A frissebb kiadványokat egyre gyakrabban a könyvárusi forgalomból (könyvesboltokból — főleg Szebenben, Brassóban, Kolozsvárott), a könyvkötő műhelyek, a szatócsboltok, a vándorárusok vásári ponyvára kirakott kínálatából szerezték meg. Marosvásárhelyen inkább a compactorok árultak nyomtatványokat.

Nagyszebenből rendelték meg a legtöbb könyvet, hiszen a 18. század folyamán ez a város volt az ország politikai és gazdasági centruma, s Szeben kapcsolta össze, áramoltatta a birodalom többi részében kiadott folyóiratokat és könyveket Bécsből Erdély felé. Nem csoda hát, ha a jozefinista reformok és átszervezések idején és az azt követő felbolydult közhangulat hatására a Kollégium könyvtára is igyekszik lépést tartani az idővel, tehát térképeket, atlaszokat, császári pátenseket és országgyűlési articulussokat, törvényszövegeket, azaz politikai irodalmat is hozat. Nem hiányoznak azonban a napi aktualitáshoz nem kötődő szépirodalmi és természettudományos munkák sem. Amikor Martin Hochmeister nagyszebeni könyvnyomtató és -kereskedő Kolozsvárott is fióküzletet nyit — ekkor tevődik át a Szamos partjára az országész politikai központja —, tehát 1791 után, a tanoda könyvesháza rendszeresen fordul majd a jóval könnyebben megközelíthető kereskedéshez.⁵⁷

1799 – 1800-ban a Református Főkonzisztórium — az iskola felügyeleti hatósága — nagyobb összeggel kívánta támogatni a korszerűsödés érdekében a „naturalis históriára néző” könyvek beszerzését. A rajnai forintban rendelke-

⁵⁶ CB III. 151.

⁵⁷ CB III. 151/a.

zésre bocsátott összegből Csernátoni Vajda Sámuel, a természettudományok professzora a főiskolán Antal János és Borosnyai L. János professzorokkal közösen tizennégy modern művet rendel meg a bécsi Wappler cégtől (Blumenbach: *Handbuch der Naturgeschichte*, Jacquin: *Pflanzenkunde*, Linné: *Systema vegetabilium*, Erstner: *Mineralogie* stb.), valamennyi 1783 és 1799 között hagyta el a sajtót.⁵⁸

Guttman János marosvásárhelyi könyvkötő műhelye is tudott újdonságokat ajánlani az iskolának.⁵⁹ 1797-ben egy másik könyvkötő és -kereskedő, utóbb nyomdász, is megnyitotta boltját a városban: Lőcsei Spielenberg Sámuel, aki szintén árusított a nála bizományba kihelyezett könyvekből. Igaz, a századfordulóig csak hat — budai, kolozsvári, illetve bécsi — kiadványt vásárolt nála az iskola tanári tékája.⁶⁰ A számadásokból értesülünk arról, hogy könyvtárosaink a sokadalmak forgatagában is találtak új könyveket a Kollégium számára.⁶¹

A külföldi tanulmányok folytatására induló diákok szintén kaptak olyan feladatot és költségalapot, hogy odakinn könyveket vásároljanak az iskola számára. Leginkább a volt diákkönyvtárosokra bízta az efféle feladatot, hiszen ezeknek tapasztalatára, szimatára biztosabban lehetett alapozni, ismerték a tanári kar és az oktatás preferenciáit. A vásárlásokhoz szükséges összeget magyar és rajnai forintban, illetve császári tallérokban utalták át kezükhöz.

Az 1766. esztendőben két volt diák, Gombási és Vásárhelyi hollandiai kiadványok szerzésére kap megbízást; három év múlva valóban 12 könyvvel jelentkeznek egykori iskolájukban.⁶² Tétsi Miklós — egykori számadó diákunk — hasonló célú küldetést teljesít,⁶³ akárcsak a Jantsó-fivérek 1774-ben. Ez utóbbiak 1776-ban levélben jelzik, hogy a Németországban beszerzett kötetek már Ulmban vannak, s a szállítmány rövidesen elindul Erdély felé.⁶⁴

Kiss Miklósnak, 30 császári arannyal tarsolyában könyvet kell szereznie a tanodai könyvtár gazdagítására Frankfurtban, illetve Berlinben,⁶⁵ Nagy József-

⁵⁸ CB III. 151/a–b.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ CB III. 150, 1. melléklet.

⁶¹ CB III. 148/a.

⁶² „1769... 17-a Martij. Az 1766 eszt[endő]ben 8-bernek 10-dik napján T. Vásárhellyi és Gombási István Uraiméknak adott M. forintok 50 forintyába T. Gombási István uram meg-hozván a' *Venema* Uram munkáit 12 darabban in 4-to, minthogy 10 darabjának tsak papiros táblája volt, ezek szép Frantz kötésebé-köttetem...” CB III. 142/a.

⁶³ Tétsi ugyancsak 150 forintot kap vásárlásokra 1772-ben. CB III. 143/a.

⁶⁴ CB III. 143/b. Simon János könyvtáros feljegyzi: „1774 12-ma April. Jantsó Josef és Mihály Uraimék holmi könyvek meg-vásárlásokra penes Regon/intionem/ erogaltam 190 Mft, 04 Den.”. CB III. 144/a; Zilahi Sámuel 1776 decemberi számadásából tudjuk, hogy Jantsó Mihály 14 kötetet vásárolt, melyek 1709–1773 között jelentek meg Lipcsében, Bázelen, Genfben, Hamburgban. Ulmban a könyveket zsákba varratta a vásárló. Költségpótlásként még hét császári aranyat kapott a Kollégiumtól 1776-ban.

⁶⁵ CB III. 144/a. és CB III. 145/a. 1777–79 között levélváltás zajlik Kis M. és a Kollégium között a könyvek ügyében, mint a gyakran feltüntetett postaköltségekből kitetszik. 1779. okt. 29. arról értesíti

nek pedig Marburgban.⁶⁶ Nánási István alumnus 1784-ben Hollandiából többek között egy kötetnyi disszertációt hoz magával.⁶⁷ Régi ismerősünk, Zilahi Sámuel 1782-ben Utrechtben vásárolt könyveket, mintegy 36 darabot, melyeknek súlya 130 font volt; újabb összeget is nyert a kollégiumtól, mellyel más 46 művet vásárolt meg 1784-ben, s a következő esztendőben tudósítja egykori iskoláját, hogy a csomagokat máris postára tette.⁶⁸

A polcokra kerülő kötetek az esetek döntő többségében azoknak a tanároknak a személyiségét, érdeklődési körét jelzik, akik a könyvtári felügyeletet gyakorolták. Kovásznai Tóth Sándor hosszúra nyúlott (1765–1792) működése első két évtizedében főleg teológiai, történeti, klasszikus görög és latin irodalmi, héber, arab, latin, görög és magyar nyelvészeti munkák beszerzését kezdeményezi. (Ezeket a tárgyakat tanította, saját könyvtára is ugyanilyen irányú érdeklődését tükrözi.) 1792–1796 között utóda, Zilahi Sámuel áll az iskolai könyvtár élén, s a könyvvásárlás érezhetően követi Zilahi szépirodalmi, nyelvészeti preferenciáját, ui. a professzor tagja volt az Aranka György működtette Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságnak.⁶⁹ A filozófiai, politikai és a korszerűbb teológiai irodalom szintén gyarapszik azokban az években, amikor a könyvbeszerzés irányítása Zilahi dolga volt. Az általunk vizsgált utolsó négy esztendőben Csernátoni Vajda Sámuel (1750–1803) a természettudományos művek felé fordítja a beszerzési politikát, anélkül azonban, hogy a többi hagyományos témakört elhanyagolná. Szaporodnak a jogi, államtudományi és statisztikai munkák, növekszik a magyar nyelvű kiadványok száma — szinte egyszerre az egyre izmosodó nemzeti könyvkiadással.

Könyvtárosaink kb. 1700 kötetet vásároltak 1765 és 1800 márciusa között, ami azt jelenti, hogy átlagban évente 48 kötetre adtak ki pénzt, s működési ideje alatt egy togatus mintegy 170 új kötetet leltározott be. A legkevesebbet, 44-et Galatzi János (1786–1789),⁷⁰ a legtöbbet Szabó András thécariussága idején, ekkor 474 kötet került a polcokra, köztük a Kovásznai-féle hagyatéék.⁷¹ A valóságban ennél jóval több könyv jutott el a Kollégium tékájába, hiszen az adományok sora nem apadt el soha.

Zilahit, hogy a könyvek megérkeztek Frankfurtból Bécsbe, de még ki kell értük fizetni a harmincadot Szirákon (vö. CB III. 144/b). Összesen 62 könyvet vásárolt Németországból.

⁶⁶ Uo. Ludovicus LUCIUS : *Historia Ecclesiastica* I–III. [Bázél, 1624.] c. művét vásárolta meg.

⁶⁷ Nánási már 1778-ban vásárolt megbízóinak egy Leibnitz-kötetet, 1780-ban pedig FABRI B.: *The-saurus Eruditionis Scholasticae* I–II. (Frankfurt–Leipzig) c. művét ugyancsak Hollandiában. CB III. 144/b és CB III. 146/a.

⁶⁸ CB III. 145/a.

⁶⁹ JANCSÓ Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 61, 138, 155 skk.

⁷⁰ CB III. 147/a–c.

⁷¹ CB III. 149/a–b.

A tárgyköri gazdagodás, az érdeklődés bővülése is nyomon követhető a számadások sárgult ívrétű lapjain. Ha eltekintünk a hagyományos teológiai és klasszika filológiai irodalomtól, akkor jobban szemlélhetővé válik a többi szellemi régió kitágítása. Ennek szélesebb taglalására sajnos nincs terünk, meg kell elégednünk a csupán jelzés értékű felsorolással: az erősen laicizálódó, a felvilágosodás hatását tükröző 18. századi vásárlások felölelték a reneszánsz irodalmától a kortársi irodalomig (költészet, regények, irodalomelmélet) terjedő szellemi tartományokat; a latin és görög szótárak mellé odakerülnek a modern, francia, német, olasz, hollandi szótárak, egy- és többnyelvű dictionariumok, lexikonok; megszerezték a nevezetesebb könyvtárak nyomtatott katalógusait, nyomdák és könyvtárak történetét; a racionalista, a leibnitzi és a felvilágosodás kori bölcselet alapszövegeit, pl. Kant első kiadásait, és az ezekhez fűzött kommentárok, értelmezések sokaságát; a Kollégium érdeklődése kiterjedt a matematika, fizika, csillagászat, az állat- és növénytan területére, hiszen ezeket egyre nagyobb óraszámokban tanították; mérnöki és hadmérnöki műveket szerzeményeztek; a történeti forrásokat és feldolgozásokat (egyetemes és magyar) éppen úgy megvásárolták, mint a földrajzi műveket, útleírásokat, felfedezők beszámolóit; híres emberek életrajzaival, orvostudományi művekkel, disszertációkkal, halotti actiókkal gazdagították az állományt. A vaskos és több kötetes opuszok mellett a vásárlások jegyzékében felleljük a röpiratokat, egylevels nyomtatványokat, a politikai irodalmat, szatírákat, rendeleteket, törvényeket stb. latinul, németül, magyarul, franciául, románul vagy olasz nyelven.

Egy kiadványt külön is jelezni szeretnénk, hiszen ennek jelenléte a könyvtárban részben összefügg az erdélyi etnikai-demográfiai változásokkal, melyek ebben a században váltak egyre nyilvánvalóbbá. Az erdélyi románság politikai fellépése — főleg a *Supplex Libellus Valachorum* (1791) — a románokra irányítja a közvélemény figyelmét. A székelyföldi kollégiumban is feltűnnek a mezőségi román fiatalok — pl. Petru Maior (1761? – 1821), a későbbi cenzor és nemzetideológus —, s ebben a helyzetben a román nyelvű kiadványok sem maradhatnak ki a gyűjtőkörből. Elsőnek — mai tudásunk szerint — egy ritkának számító 1648-as gyulafehérvári könyvecskét szerzett meg a tanoda az 1798. június 8–10. között Marosvásárhelyen tartott árverésen: Fogarasi István román fordításában a *Catechismul calvinesc* néven ismert latin betűs református kátét.⁷²

Az iskolai gyűjtemény másik hagyományos gyarapodási lehetősége az adományok fogadása. Nem is ejtenénk róla szót, ha a számadók nem jeleznék irományaikban, ha az adományok csomagolása, szállítása, elhelyezése, az ezekkel járó levelezés nem jelentett volna külön kiadást. Pl. a Marburgból érkező

⁷² CB III. 144/b. RMK II. 683. és BIANU-HIDOS : BRV II. 53. A Supplex-hez David PRODAN : *Supplex Libellus Valachorum* . Bucuresti, 1967, a kérdés legjobb áttekintése román oldalról. A román nyelvű kátékhoz vö. JUHÁSZ István: *A reformáció az erdélyi románok között* . Kolozsvár, 1940., ill. MÓZES András: *Az erdélyi román reformáció irodalma* . Kolozsvár, 1942.

Wittenbach-féle hagyatékkal, a Szilágyi- és Székely-könyvtárakkal, vagy a Batz István ótordai lelkész által a kollégiumra testált könyvekkel kapcsolatos kiadások nem kevés forintot emésztettek föl.⁷³

Az Erogatum rovatában többször is felbukkannak a könyvmásolással összefüggő papír- és tintaárak, valamint a másolási díjak. Bár korábban is másoltak ritka könyveket, kéziratokat, 1765 után a kézirat-kópiák készítésének megélénkülése a Kollégiumban Kovásznai Tóth Sándor és Zilahi Sámuel történelmi foglalatosságaihoz hozható kapcsolatba. Elsősorban az erdélyi emlékirók még kézírásban heverő példányait másoltatták szép írású deákokkal. Koncz József azonban egy másik szempontra is figyelmeztet ezzel összefüggésben: „Amint a könyvtárnoki számadások mutatják, legnagyobb volt a szaporodás a múlt [azaz a 18.] század vége felé, s különösen a *Magyar Nyelvmívelő Társaság* működése kezdetén, amikor tanáraink is tagjai levén a társaságnak, sok magyar kéziratot másoltattak le, s magyar könyveket vagy magyar írók latin nyelvű műveit szerezték meg.”⁷⁴

Mindjárt a legkorábbi tételek között szerepel egy kézirat, melyet 1769-ben irattatott le a könyvtár számára Kovásznai.

„[1769]. 16^a Martij. A' Bethlen Farkas Ur *Magyar Historiájának* Continuatioját, mint afféle hires manuscriptumnak a' Theca számára le akarván iratni, hogy a' le iratása annál jobb moddall légyen, vettem hét kontz papirossat, a' melynek kontzáért adtam dr. 22, eo így a' hét kontzért — 1 Hfl. 89 Dr.; Hogy pedig a' :enta is egy forma légyen, minthogy a' Déákoknek a' kik által le irattam különböző tentájok volt, erre a' végre vettem a' Patikából fél ejtel jo tenta levét, a' melyért adtam — 36 den.”⁷⁵

1770-ben „valami Magyar Historiára tartozó Collectiokat” — a nélkül, hogy közelebbről megjegyezné, milyen forrásgyűjteményt emleget — és „a' Kemény János Erdélyi Fejedelem Historiáját” másolták le a tanodai ifjak Tétsi Miklós könyvtáros irányítása mellett. 1771-ben mindkettőt bőrbe is köttette.⁷⁶ Kemény *Önéletírását* 1785-ben újabb kópiában is megrendelte a könyvtár.⁷⁷ Szilágyi Farkas deák Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae*jához kezd hozzá, és folytatja a Szalárdi János féle *Siralmas Krónika* másolását.⁷⁸ A források gyarapítása Antal János könyvtáros idején sem szakad meg: ekkor fejezik be Apor, Szalárdi, Bojthi Veres Gáspár emlékiratait, Rozsnyai Dávid, az „utolsó török deák” leveleit is nagyobb példányszámban teszik hozzáférhetővé a

⁷³ KONCZ : i. m. 1879. (I. az 1. sz. jegyzetet) 223–224.; CB III. 146/a, 147/b, 148/a, 149/b, 143/a, 148/a.

⁷⁴ KONCZ i. m. 1896. (I. a 8. sz. jegyzetet) 716.

⁷⁵ CB III. 142/a.

⁷⁶ CB III. 142/b.

⁷⁷ CB III. 146/b.

⁷⁸ CB III. 147/c.

história iránt érdeklődők számára.⁷⁹ A professzorok előadásai a forrásbázis megsokszorozódása folyamatosan épül be a 18. és 19. század folyamán.

A könyvtári számadások azt is hírül adják, hogy a Kollégium az időszaki kiadványok gyűjtéséhez is hozzálátott. A lipcsei kiadású *Acta Eruditorum Lipsiensis* egyes köteteit 1769-ben szerzik be, akkor azonban még hiányos a sorozat, ui. csak az 1760., 1762., 1764–1768. évfolyamokat sikerül megvásárolniok. Utóbb (1770-ben) Szebenben nyomára akadnak az 1763-as kötetnek, és elcsípi az 1768-as esztendő utolsó füzetét is.⁸⁰ Árverésen vásárolják meg az *Observationum Hallensium* kilenc kötetét⁸¹ és a zürichi impresszummal kiadott *Museum Helvetiarum* két tomusát.⁸²

A szebeni Barth-féle könyvkereskedés útján 1776-tól kezdve előfizettek az erlangeni *Gelehrte Anmerkungen und Nachrichten* füzeteire. Egy félév díja 7 Ft és 20 krajcár volt.⁸³ Tíz esztendeig járt a könyvesház címére, a prenumeratiót hat havonta újították meg.⁸⁴ 1779-ben egyszerre két német nyelvű hírlappal bővült a választék, egyiküket Bécsben, másikát Leipzigban szerkesztik.⁸⁵ A számadásokból azonban nem derül ki a „novellák” címe. 1780–1790 között egy másik bécsi időszaki kiadványt járatnak a vásárhelyi professzorok, emez Nagyszeben érintésével érkezett városunkba. Ennek sem ismerjük — fájdalom — a lapcímét.⁸⁶

Magyar nyelvű periodika 1790–1796 között fordul elő első ízben a számadásokban: a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, illetve ennek címváltozata a *Magyar Hirmondó*. Az iskola későn értesült a kényszerű címcseréről, ui. 1793 elején még reklamált a *Hadi Történetek* elmaradásáért Bécsben. Az előfizetést Görög Demeter redaktornak egy, a császárvárosba áruért járó örmény kereskedő útján juttatták el.⁸⁷

⁷⁹ CB III. 148/a.

⁸⁰ CB III. 142/a–b.

⁸¹ CB III. 144/a.

⁸² CB III. 145/a.

⁸³ CB III. 144/b.; KIRCHNER, Joachim: *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftenwesens*. Leipzig, 1931. II. 88. (1237. sz. tétel)

⁸⁴ CB III. 144/b; 145/b; 146/a; 146/b.

⁸⁵ CB III. 144/b. A bécsi hírlap előfizetési díja félesztendőre 6 Ft; a másik lap díja szintén 6 hónapra 8 Ft. és 40 den.

⁸⁶ CB III. 147/a–b–c; CB III. 148/a. Előfizetési ára 3 Ft, 60 pénz.

⁸⁷ *A magyar sajtó története*. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979. I. 124 és 137. CB III. 148/a–b; CB III. 149/b; CB III. 150.

III. Egyéb kiadások; a könyvek bekötetése

A diákkönyvtárosok dolga volt, hogy a szaktanárok segítségével beszerezzék az iskolai szertár szemléltetőeszközeit, masináit. Emezeket szintén a könyvtárban őrizték, s javíttatásukról is a könyvtárnoknak kellett gondoskodnia. Az első tudósítás 1767-ből fordul elő a pénzügyi zárójelentésekben: „24^a Febr. Holmi Physicum Instrumentumoknak meg vételére a' Théca fundussának Interestéből kértem T. Perceptor Uramtól 70 H. Flor.”⁸⁸ A következő évben újabb 10 Ft-ot kér hasonló indítékkal.⁸⁹ Az 1767-es összegből nem is futja teljesen a beszerzett instrumentumok árának fedezésére, ugyanis

„25^a Febr. Az Electrica Machináért 5 tsengettyüvel és egyéb hozzá tartozó készülékkel, ugy szintén a' Laterna Magicáért 12 képes üvegeivel, és a' Solare Microscopiumért cum 4 Lentibus vitreis fizettem fl. h. 60; akkor ugyan csak egy Barometrumért Dr. 68. Egy Fahrenheitianum Mercuriale Termometrumért, és egy Camera obscuráért Dr. 408, Egy pár Angliai Mágnesért Dr. 136, egy Speculum concavumért a' mely plano junctum Dr. 360, egy Vitrea lensért [*sic* !] a' mely diametri est 4 circiter polli cum Dr. 180, és így ezekért a' Physicum instrumentumokért mind együtt adtam 71 Hfl, 52 dr.”⁹⁰

1768 májusában egy kerek tükröt és egy újabb mágneset vásároltak, s egy helybeli mesterembernek fizettek azért, hogy ezeknek tartószerkezetet készítsen.⁹¹ A költséglistákon szerepel a felszerelések javítása is.⁹² A gyarapodás a „naturalis historiai és physikai” szemléltetőeszközök számában Csernátoni Vajda Sámuel tanári működése alatt volt a leglátványosabb.⁹³

A harmincöt év alatt vásárolt az iskola könyvtára 15 muzeális értékű vagy ritka pénzérmét, a görög, spanyol, török és svéd monéták mellett olyanokat is, melyeket erdélyi verdék bocsátottak ki a Báthoriak, Bethlen Gábor és a Rákócziak idejében.⁹⁴

Minden számadás oldalain terjedelmes helyet foglalnak el a frissiben vásárolt vagy a használatból elrongyolódott könyvek kötéséről szóló listák, költség-tételek. A kollégium több Marosvásárhelyen működő, illetve kolozsvári compactorral is dolgoztatott. Megkövetelték tőlük, hogy a rongált köteteket kijavítsák, szép vagy olcsó, de időtálló kötéssel lássák el. Ha Kolozsvárra kellett szállítani, mint például 1771–1776 között, akkor a kötetek ide-oda fuvaroztatása a diákok, könyvtárosok vagy az éppen útrakelő tanárok dolga volt. Kolozsvárral általában igényesebb munkákat végeztek: bőrrel vonatták be a kötéstáblá-

⁸⁸ CB III. 142/a.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo. és CB III. 149. 8. melléklet.

⁹² CB III. 142/a.

⁹³ CB III. 147/a. Az 1782-es vásárlásokhoz: CB III. 145; 1784-ben: CB III. 146/a.

⁹⁴ CB III. 149/b 8. melléklet; CB III. 150. 1. melléklet.

kat, aranyoztatták a köteteket.⁹⁵ Valószínűleg az ottani Reformátum Collégium mellett működő műhelyhez fordultak.

Molnár Sámuel marosvásárhelyi könyvkötő neve 1777–1789 között fordul elő a számadásokban és aláírásával együtt a számlákon. Molnár mester ún. ligamentum gallicumba, vagyis viaszolt, pergamen utánzatú papírtáblák és gerinc közé fogta a nyomtatványokat; ennek olcsóbb változata a ligamentum semigallicum, mikor csupán a könyvborda készült viaszolt papírból. Ezenkívül még a ligamentum italicumnak nevezett eljáráshoz is folyamodott, azaz a paperback őskéhez.⁹⁶ Molnárral egy időben dolgozott a könyvtár számára — talán Vásárhelyen, de nem kizárt, hogy Kolozsvárott — Bodor Pál is 1777-ben.⁹⁷

Molnár halálát követően egy másik helybéli mesteremberhez, Viski Jánoshoz fordult az iskola,⁹⁸ és a kolozsvári műhelyében dolgozó Berzétei Gáborhoz, pl. 1789-ben.⁹⁹ Viski a kéziratokat félbőr kötéssel látta el, Berzétei viszont ligamentum semigallicummal erősítette meg az átküldött könyveket.

1790–1791-ben már Molnár István marosvásárhelyi mestertől rendelték meg az új szerzemények bekötését, félbőr és francia — gallicum — kötéstípusok kerültek ki a keze közül.¹⁰⁰ Nagy András, aki 1792–1797 között működött a Maros menti városkában, nemcsak az eddig felsorolt eljárásokhoz értett, de otthonosan mozgott az aranyozás, a javítás-restaurálás művéségében is, efféle munkákat is vállalt.¹⁰¹ Végezetül az általunk tanulmányozott időszak utolsó két esztendejében, de még a századfordulón túl is, Komáromi S. Benjámint compactor munkadíjai tükrözik azt a megbecsülést, melynek a mester örvendett, bőr és félbőr kötéseit a Kollégium bőkezűen honorálta.¹⁰²

Nincs terünk a számadások minden tételéről szólni, ui. kimaradtak például azok a kiadások, melyeket az iskola tett a különböző nemesi famíliák címereinek berámáztatására, a polcok csináltatására. Ez utóbbi akkor vált különösen fontossá, midőn 1777–1784 között megépült az új könyvtárterem,¹⁰³ s ezt követően került sor a kötetek leltározására: Nagy István diákkönyvtáros minden kézbevett kötetbe beírta 1784-ben a Református Kollégium Könyvtárának ex librisét.

⁹⁵ CB III/a-b; CB III. 143/a-b; CB III. 146/a; CB III. 147/a; CB III. 150; CB III. 151.

⁹⁶ CB III. 142/b, 143/a, 143/b, 143/c.

⁹⁷ CB III. 144/a.

⁹⁸ CB III. 144/b, 145/a-b, 146/a, 147/c.

⁹⁹ CB III. 148/a.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ CB III. 148/b, 149/a-b, 150, 151. H., N., S. mellékletek. 1797-ben egy alkalommal Györfi István neve is előfordul a számadásokban. CB III. 150.

¹⁰² CB III. 151 és mellékletei 6., 8., 11. és W.

¹⁰³ KONCZ : *i. m.* 1879 (*l. az l. sz. jegyzetet*) 323.

A számadások nem szakadnak meg az 1800-as évvel, hanem 1871-ig folytatódnak. Egy későbbi dolgozatunkban visszatérünk még a 19. századi helyzet bemutatására.

SEBESTYÉN, MIHÁLY

Les comptes-rendus des étudiants-bibliothécaires de l'ancien Collège Réformé de Marosvásárhely, 1765–1800

La Schola Particula de Marosvásárhely, fondée en 1557 et son successeur: le Collège Réformé avaient, dès les origines, une bibliothèque modeste. Dans la vie de cette bibliothèque survint un changement considérable à partir des années soixante du XVIIIe siècle. Depuis cette époque, les étudiants-bibliothécaires étaient obligés de donner régulièrement un compte-rendu financier. À la base de ces documents, l'auteur du présent article éclaircit par des données nouvelles le fonctionnement de la bibliothèque à la fin du XVIIIe siècle. Il tient compte des revenus et des dépenses de la bibliothèque. Cette collection disposait d'une certaine somme séparée des biens de l'école, mais des familles de propriétaires terriens contribuaient, elles aussi, à l'entretien de la bibliothèque par des dons en nature et en argent. Le revenu de la bibliothèque fut augmenté par les sommes provenant de la vente des manuels scolaires et par les ventes aux enchères des exemplaires en surnombre aussi. C'est l'acquisition des livres qui constituait la plus grande partie des dépenses. L'étude analyse en détail les sources diverses de l'acquisition des livres: les foires, les achats aux enchères et les acquisitions chez les marchands-libraires. Une source considérable de l'acquisition des livres était l'héritage des professeurs du Collège aussi. On faisait l'acquisition des livres, outre les marchands-libraires du pays, chez des libraires allemands et néerlandais. De ces comptes-rendus on peut constater l'enrichissement du stock et l'amplification de l'intérêt aussi. Parmi les dépenses figuraient encore les frais de reproduction des manuscrits et des livres rares, les sommes employées à l'abonnement aux journeaux et aux revues et les frais en connexion avec la reliure des livres.